

POHŘEBNÍ PLÁČ: PŘECHODOVÝ RITUÁL A KATARZE LIDSKÉHO SMUTKU (NA PŘÍKLADU ZÁZNAMŮ Z MORAVY)

Martina Pavlicová – Lucie Uhlíková

Specifickým okruhem rituálů jsou ty, které se vztahují k posledním věcem člověka. Podobnost jejich principů v nejrůznějších kulturách je zřejmá, jak ukazují především strukturální přístupy etnologů a antropologů. Ještě před nimi se však systémem rituálů velmi pronikavě zabýval francouzský etnolog Arnold van Gennep. „*Smutek, v němž jsem donedávna viděl jen soubor tabu a negativních praktik vyznačujících izolaci osob, které smrt považovaná za reálnou, materiální vlastnost uvrhla do posvátného, nečistého stavu, od obecné společnosti, se mi nyní jeví jako něco poněkud složitějšího,*“ napsal ve své dnes již klasické práci *Přechodové rituály*, která byla vydána v roce 1909. „*Ve skutečnosti je to stav pomezí pro pozůstalé, do nějž vstupují odlučovacími rituály a z nějž vystupují rituály opětovného začlenění do obecné společnosti (rituály ukončení smutku)*“ (Gennep 1997: 137). Jak autor v závěrech své práce dodává, nezabýval se podrobnostmi obřadů, ale hlavně jejich významem a postavením v rámci celku, tedy tzv. sekvencí, kde se snažil vysledovat především schéma přechodových rituálů (Gennep 1997: 174). Chápal je jako základ „*nejen celých souborů obřadů doprovázejících, usnadňujících nebo podmiňujících přechod z jednoho životního stádia do druhého nebo od jednoho společenského postavení do jiného, ale i některých autonomních systémů, které se užívají pro dobro celých obecných společností, zvláštních společností nebo jedince*“ (Gennep 1997: 171). Podle rakouského filozofa Thomase Macha (2003: 90) je myšlenka „přechodného stavu“, tedy *passage*, podobná rozdílu mezi „prvním obrazem“ zemřelého (mrtvým tělem) a „druhým obrazem“ (jeho kulturní prezentací). Právě ono pomezí, liminarita, kterou ve svém

díle rozpracoval další z významných antropologů, britský badatel Victor Turner, je v pohřebních rituálech místem, kde zazníval rovněž nářek nad mrtvým, pohřební pláč.

Pohřební pláč nebo také lament měl podle badatelů kromě rituálního základu především dvě různé roviny – psychologickou a komunikační (Stevanovič 2009: 150). Hlavní funkcí psychologické roviny byla přímá konfrontace s bolestí a ztrátou někoho blízkého, jež se v pohřebním pláči a vlastním pohřebním rituálu mohla projevit s podporou všech, kteří se rozloučení zúčastnili. Zároveň pohřební rituál představoval návrat k normálnímu životu po období velkého zármutku. Z hlediska aspektů komunikace se lament obracel jak k mrtvým, tak k živým a dával interpretům možnost vlivu na danou komunitu (Stevanovič 2009: 151).

Pohřební rituál byl v křesťanském kontextu samozřejmě z velké míry určen církevními předpisy, to však nevyklučovalo existenci řady odlišných představ a pověrečných praktik, které se různily u jednotlivých etnik i region od regionu. Církev tyto projevy ostře kárala a bojovala proti nim jak v dobách nejstarších, tak po celý středověk a dále do novověku. Jak víme např. ze *Seznamu pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku* z pera českého kulturního historika Čeňka Zírta, mezi zapovídané přežitky v zemích Evropy, které již v té době přijaly křesťanství, patřily pohanské obřady při pohřbu, zejména žalostný pokřik, úpění a zpěvavé kvílení. Křesťanští myslitelé však nebyli v názorech na pohřební smutek a oplakávání zemřelých jednotní a ve svých textech, jak píše historik Pavel Král (2004: 143–144), tyto projevy do určité míry tolerovali. Uvedený badatel přibližuje čtenáři mj. český překlad spisku holandského filozofa Erasma Rotterdamského (1467–1536) *Vidua christiana* (Vdova křesťanská), který je uložen v knihovně kláštera premonstrátů na Strahově. To, co je v tomto textu vnímáno jako nepřipustné, není nářek a osobní vyjádření smutku, ale přemrštěné projevy za hranicí osobního prožitku.

Etnolog Václav Frolec, který se ve svém díle mj. věnoval i rozloučení s lidským životem v české lidové kultuře a v roce 1958 zachytil na jižní

Moravě několik pohřebních nářků coby reziduálních vzpomínek, napsal: „*Existuje pláč tichý, bez slovního vyjádření, a také pláč, v němž se bolest vrývá do slov. V obou druhích pláče jsou obsaženy nejpřirozenější city člověka a spontánní projevy lítosti, zármutku a žalu*“ (Frolec 1984: 251). Těmito slovy je velmi přesně vyjádřena dualita pohřebního pláče či naříkání, které v lidové kultuře spojovalo obřadně-formální a zároveň privátně-emocionální prožívání smutku (Urbancová 2009: 34). O vědomí důležitosti tohoto projevu svědčí řada poznámek v literatuře, z nichž k nejvýstižnějším patří vyjádření zachycené na Slovensku v polovině 19. století Boženou Němcovou (1930: 542): „*Němá ho kto nariekať, tím vyrozumívá se největší opuštěnost člověka.*“ Psychologické a sociální funkce pohřebního pláče jako archaického folklorního útvaru však vyrůstaly ještě z hlubšího smyslu – rituálního převedení člověka od existence „bytí“ k „nebytí“. Společně s touto spirituální rovinou pomáhaly pohřební pláče jednotlivci i komunitě vyrovnat se s odchodem člověka, zabezpečit jeho další život po smrti a zároveň smířit se s vlastní smrtelností.

Z hlediska dobového výskytu pohřebních pláčů a naříkání na našem území je příhodné začít u sběratele a editora Karla Jaromíra Erbena, který v předmluvě ke své písňové sbírce *Prostonárodní české písně a říkadla* v roce 1863 napsal, že západní Slované žádné pohřební písně nemají. Kromě mylnosti tohoto názoru svědčí Erbenova slova také o tom, že se sběratel s tímto projevem nesetkal. Ve stejném roce ovšem otiskl literární historik Josef Jireček v *Časopise českého musea* zprávu, že osobně slyšel ve Vraclavi u Vysokého Mýta takový nářek [matky] nad hrobem mladé dcery (Jireček 1863: 32). Dodnes jde nicméně o ojedinělé svědectví z oblasti Čech.

Moravské záznamy jsou mladšího data. K prvním patří pronikavý dokument, kterým je popis naříkání nad zemřelým z pera spisovatele Jana Herbena, jenž v roce 1882 publikoval svou vzpomínku na pohřeb Michala Ivičiče z Dolních Bojanovic.¹ Spisovatelovo vyličení patří zřejmě k nejpůsobivějším a nejrozsáhlejším pramenům tohoto druhu,

1 Herben uvádí, že čtvrtlánika Ivičiče ranila mrtvice, když přijel po poledni z pole, kde oral.

které na Moravě máme k dispozici: „*Na hřbitově podél rakve nebožtíkovi vrhla se na kolena žena Ivičičova a dvě dcery ... V průvodě lomily jen mlčky rukama. Pokud se kněz u hrobu modlil, všechny tři klečely, oči majíce uplakané, hlavy sklopené žalem a bolestně štkajíce. Ale jakmile ... přiblížila se osudná chvíle, aby nebožtíka spouštěli do hrobu, žena vykřikla zoufale. Vrhla se na rakev, objala ji a zakvílela nářkem nevýslovným. A nebyl to jen nářek, byl to polozpěv; nářek a polozpěv, jenž řezal do srdce, a kdo nářek takový ponejprv slyšel, tomu drobil kosti...*“ (Herben 1882: 96).

Nikoli okrajový zájem věnoval problematice „naříkání“ dialektolog a národopisec František Bartoš v práci *Podluží a Podlužáci* vydané roku 1885 v rámci kompendia *Lid a národ* (sv. II). Jeho poznatky pocházely z pohřbu „mužáka“ v Lanžhotě, jemuž byl i sám přítomen. Podle jeho informací v této oblasti naříkaly nad mrtvým pouze ženy a děti, a to přímo v domě, při odnášení mrtvého z domu a poté u hrobu. Svě vlastní pozorování popsal takto: „*Po skončených obřadech jeho žena a jiné příbuzné pokleknuvše na hrobě, tváří rukama zastřenou na zem se vrhly. Žena nebožtíkova a ostatní příbuzné jenom štkaly a vzdychaly, nářek za ni vedla švagrová. Žalostivý její zpěv až srdce rozrýval. Melodie toho zpěvu byla sice jednotvárná, prostičká, ale nad míru tklivá a dojemná. Po každém verši vypouštěla řadu vzdechů tolikéž určitým tempem a rytmicky, při tom v slzách rozplývající*“ (Bartoš 1885: 53). Z jeho poznámek vyplývají i další skutečnosti, mj. že se nad hroby naříkalo i při návštěvě hřbitova nebo že bylo velmi nesnadné zapsat naříkání mimo konkrétní smuteční příležitost, protože jeho podstatou byl v různé míře improvizovaný charakter.²

Vzpomínkový nádech má také materiálový příspěvek učitele Matouše Béni *Slavnostní pokrmy a obřady moravských Horňáků* (1892), v němž tento literárně zdatný učitel popsal některé zvyky z okolí

2 Naprostá většina pláčů byla zachycena mimo autentickou příležitost, avšak i zmíněný záznam Herbenův nastoluje vzhledem k možnostem rychlého zachycení takto rozsáhlého textu, při zcela náhodné události, řadu otázek.

Velké nad Veličkou a Hluku:³ „*Ale velmi se druhdy drželo na to, aby pozůstali mnoho nad mrtvým naříkali; nebylo-li jich dosti, najímali se (platí zvláště o starých ženách), aby za peníze zpívali. [...] Nad mužem naříkávala žena, kolik zanechal jmění, statku, dobytka, osení, jaký byl dobrý hospodář, a nyní má jen za výminek úzký těsný domeček; komu zanechal malé své děti, ženu a vše drahé. Tyto pohřební nářky přecházely přirozeně v affektaci a přetvářku, proto je kněží neradi vidí a tudíž mizejí*“ (Běňa 1892: 599).

Z citovaných autorů vycházel etnografové Lubor Niederle a Karel Chotek při zpracování kapitoly věnované smrti a pohřbu ve druhém svazku monografie *Moravské Slovensko* (1922). Uvádějí zde, že církevní ceremonie téměř vytlačily jak svatební, tak bývalé pohřební obřady (Niederle – Chotek 1922: 692). Slovem „bývalé“ přitom označují starší podobu rituálů, často související s předkřesťanskými pověrečnými představami. Dále píší, že obřadné bdění a naříkání nad mrtvým v domě již na Slovákku vymizelo, lze je nalézt jen místy při pohřbu (Niederle – Chotek 1922: 696) a že jeho funkci místy⁴ přebralo tzv. odprošování – pohřební řeč, která byla do jisté míry „*zjemnělou a pokřesťenou formou naříkání*“ a kterou pronášel při pohřebním průvodu celkem třikrát nejbližší příbuzný, zpěvák nebo hrobník, a to na hřbitově, před hřbitovem, za vsí u prvního kříže, či ještě v obci (Niederle – Chotek 1922: 700).

3 Běňa zde přímo uvádí: „Mé pojednání vztahuje se nejvíce na osady v okolí Velké a Hluku, městysů hornáckých, kdež jsem měl příležitost nejlépe lid a jeho zvláštnosti poznati.“ Jeho z dnešního pohledu chybné určení hornáckých lokalit vyplývá z dobové situace. Subregion Hornácko v té době ještě na etnografické mapě Moravy nefiguroval, regionální povědomí obyvatel se teprve vytvářelo. Místní se sami Hornáky neoznačovali a ani sousední Dolňáci, v jazyce tehdejších Hornáků Moravčáci, tohoto pojmenování nepoužívali pravidelně. Nazývali zdejší obyvatelstvo posměšně Keďáky (podle spojky keď místo když), někdy také Podhoráci/Podhořáci nebo Horáci (Holý 1966: 15). Označení Hornáci, tak jak je známe z textů lidových písní, ovšem fungovalo v širších souvislostech: jednak jako pojmenování obyvatel Horních Uher – tedy Slovenska (např. na Kopanicích, srov. Gregor 1955: 12), jednak jako označení obyvatel obcí nacházejících se v podhůří Bílých Karpat (tedy dnešní Hornácko, ale i další okolní lokality, jak je vidět právě z Běňova pojednání). Podle dnes platné etnografické rajonizace Moravy patří Hluk do oblasti uherskohradištského Dolňácka.

4 Citovány jsou prameny z Prakšic, Pavlovic, Polichna a Hřivínova Újezdu (srov. Niederle–Chotek 1922: 700–701).

Všechny výše uvedené prameny se věnují pouze slovesné stránce pohřebního naříkání a jeho společenskému kontextu. První záznamy melodie známe až z druhé sbírky Františka Bartoše – nářek z Nové Lhoty na Horňácku (č. 592) zapsal Martin Zeman, nářek z Lanžhota Emanuel Folprecht (č. 593):

592.

(Nářek na hrobě.)

Z N. Lhotek.

Bo - že muoj, ot - če muoj. Má ma - ty - čko do - brá.
 kde ste sa po - de - li, ked ste nás si - ro - ty dro - bné o - de - mre - li?

Bože muoj, otče muoj!
 Má matyčko dobrá, kde ste sa poděli,
 ked ste nás siroty drobné odemreli?
 Muoj bratříček dobrý, kde ty sa's nám podeř,
 že's nás tak odešeř, muoj bratříček dobrý.

593.

(Nářek na hrobě *)

Z Lanžota.

Ach můj man - že - le mi - lý, cos mi to u - dě - lál,
 še - ste - ro dě - tí mám, tys mi jich za - ne - chál, za - ne - chál
 ach! ach! ach! ach!

Bartoš, František: *Národní písně moravské, v nově nasbírané.*

Brno: Matice moravská 1889.

Další, většinou již kompletní (text i nápěv) doklady o pohřebních pláčích na Moravě přinesly folkloristické terénní výzkumy Antoše Frolky, Václava Frolce, Josefa Tomeše a zejména etnomuzikologa Dušana Holého, který se tomuto fenoménu věnoval podrobně ve studii nazvané *Zbytky pohřebního naříkání na Horňácku* (1959). Její součástí je přehled nejstarších písemných pramenů z Moravy (částečně i ze Slovenska) a také záznamy naříkání, a to nejen z Horňácka, ale rovněž z Dolňácka a ze Slovenska. Faktem zůstává, že právě na rozdíl od sousedního Slovenska, kde se pohřebnímu naříkání věnovalo hned několik badatelů (Rudolf Bednárík, Emília Čajánková, Milada Šelcová, Soňa Burlasová, Hana Urbancová), byl moravský terén mapován spíše nárazově a sporadicky, a tak dnes máme pouze omezené možnosti studia tohoto specifického folklorního druhu.

Hrubá Vrbka, 1907, 1956. — Takto naříkala jedenadevadesátiletá stařenka v r. 1953. Umřelo jí poslední dítě, syn Martin.

cca 63

Můj Mar-tin-ku, můj Mar-tin-ku, můj Mar-tin-ku mi-urý,
 ko mus ňa tu, ko-mus ňa tu sla-rú, sle-pú ne-chau.
 A-ni vás ne-vi-dím, a-ni vás ne-vi-dím,
 Jac-kych vás do hrobu, šec-kych vás do hrobu vypro-vo-dím,
 mo-je, mo-je, mo-je, mo-je, mo-je dě-ťi mi-ue.

Holý, Dušan: *Zbytky pohřebního naříkání na Horňácku*.

Český lid 1959, s. 60–68.

V živé podobě se nařikání nad zemřelým udrželo velmi dlouho na Podluží, podle některých badatelů zřejmě vlivem kultury místního chorvatského etnika. Ještě v době vydání zmíněné monografie *Moravské Slovensko* (1918–1922) bylo oplakávání mrtvého živé v Lanžhotě, Kosticích a Tvrdonicích, autoři kapitoly zmiňují také dochování zbytků pohřebních pláčů „na horách“ (Niederle – Chotek 1922: 698), přičemž tento termín může označovat mj. oblast dnešního Hornácka,⁵ což potvrzuje i studie Dušana Holého, který zlomky živého obřadního nařikání zachytil v tomto subregionu ještě v padesátých letech 20. století.

Záznamy A. Frolky (1948), V. Frolce (1958) a D. Holého (1956–1958) byly zachyceny na základě dotazování se respondentů, jde tedy prakticky o prameny sekundární. Jejich hodnota je však přesto vysoká – jednak výborně znali terén, ve kterém se pohybovali (pocházeli z příslušné oblasti, měli zde řadu osobních vazeb), jednak jinou možnost neměli – zhruba od první světové války⁶ se totiž s obřadním nařikáním v moravských oblastech téměř nesetkáváme. Rychle se proměňující venkovská pospolitost začala tyto projevy chápat jako nepatřičné a dokonce směšné, a tak se při dotazování sběratelé často setkávali s odmítnutím výpovědi. Informátoři se navíc bránili otázkami vyvolané vzpomínkové nařikání předvést mimo autentickou příležitost (srov. Bartoš 1885, Holý 1959, Burlasová 2009).

Obřadní nařikání nad mrtvým bylo na Moravě obecně označováno jako plakání a nařikání (*nařikání*), na Hornácku⁷ navíc také *menování* (zřejmě podle vyjmenovávání vlastností nebožtíka), *vykřičání*, *bečání* či *odprášání*. Jeho obsahem bylo primárně vyjádření zármutku nad odchodem blízké osoby, součástí bylo proto často citově zabarvené oslovení zemřelého, vyjmenovávání jeho vlastností, zmínky o posledních

5 Viz pozn. 3.

6 První světová válka znamenala vzhledem k životnosti řady projevů lidové kultury na Moravě definitivní předěl, ať již se jednalo o projevy kultury hmotné, či duchovní. Stejnou hranici zániku pohřebního nařikání uvádí Soňa Burlasová i pro oblast Slovenska (Burlasová 2009: 8).

7 Srov. Holý 1959: 61.

okamžicích života nebožtíka,⁸ verbalizování nesnází a žalu pozůstalých, vyjadřování přání navrácení zemřelého k životu, ale i přání zemřít, oslavování zemřelého a rozžehnání se s ním.

Z hudebního hlediska patří pohřební pláče k písňovým projevům s pevnou vazbou na konkrétní příležitost. Pro jejich hudební formu byl typický nápěv s malým tónovým rozsahem (maximálně kvinta) s převažující descendenční melodickou linií. Nestrofický text byl přednášen recitativním způsobem, založeným převážně na opakování melodických formulí, často pouze jednoho motivu, jenž byl obměňován jednak na základě vžitých hudebních norem, jednak podle improvizovaného textu, jehož verš býval zpravidla nepravidelný (Holý 1959: 63).

Jak zdůrazňují všichni badatelé i informátoři, nařikaly vždy pouze ženy a děti⁹ a toto truchlení nebylo individuální záležitostí, ale bylo součástí ustáleného ritu. Souviselo nejen s církevním kontextem, ale i se staršími tradicemi, např. s představami o délce již zmíněného přechodného stavu. Někdy bylo spojeno i s dalšími projevy smutku – hlazením a objímáním rakve před spuštěním do hrobu či vrháním se na zem (srov. Navrátilová 2004: 250).

Tento folklorní druh byl mimo některé úvodní formule a ustálené slovní obraty improvizací, která však nemusela být vždy bezprostřední. Matky učily děti, jak budou po nich naříkat (Bartoš 1885: 52) a byly popsány i situace, kdy se ženy před pohřbem zavřely před ostatními a učily se naříkat, aby se jim lidé nevysmáli (Herben 1882). Méně improvizované bylo naříkání najímaných plaček.¹⁰ To souviselo s jedním z charakteristických rysů tradiční kultury – přísným dodržováním společenských norem, jejichž přestoupení bylo societou sankcionováno.

8 Jak píše J. Herben (1882: 96), poslední chvíle života jsou vzpomínány bez ostychu, přesně tak, jak se sběhly.

9 V evropském kontextu jsou doloženy i lamenty v podání mužů, např. v Albánii (srov. Urbancová 2009: 51, pozn. 4).

10 Z pojednání F. Bartoše a B. Indry je zřejmé, že někteří badatelé směřovali improvizované nestrofické pláče se strofickými pohřebními písněmi. Tyto skupiny je však třeba odlišovat.

Oplakat mrtvého (vyjádřit veřejně smutek, rozloučit se s ním, vyrovnat do jisté míry účty) bylo totiž nejen nutností, ale bylo i esteticky hodnoceno. Plačky byly najímány tehdy, pokud mrtvému **neměl kdo naříkat**, a najímal také ten, **kdo naříkat nedovedl**.

Podobně jako i u jiných obřadních projevů lidové kultury¹¹ se s proměnou kulturně-společenského kontextu měnilo postupně fungování a chápání naříkání nad zemřelým, a tak se v závěru jeho existence oblast katarze lidského smutku mísila s obsahově odlišnými rovinami. Vzrušený charakter a emocionální vypětí někdy způsobovaly komické či dvojsmyslné vyznění textu, který pak ve formě anekdoty koloval i ve vzdálenějších oblastech. Zde už se jasně ukazuje, jak doznívala tradice pohřebních pláčů a naříkání, které postupně ztrácely závaznost související se zvykovým právem, a pokud přežívaly, tak se silnou individualistickou stopou. Jejich funkci přejaly elegické strofické folklorní písně truchlivého obsahu, ale také písně převzaté buď z kostelního zpěvu, nebo nově skládané a také interpretované zpěváky, kteří se na roli pohřebních zpěváků přímo specializovali (srov. Indra 1946). To je však již jiná kapitola...

*Studie je výstupem výzkumného záměru Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i, Kulturní identita a kulturní regionalismus v procesu formování etnického obrazu Evropy, č. AV0Z90580513.

11 Česká folkloristika zaznamenala řadu dokladů parodií křesťanské liturgie – základní modlitby Otče náš (selské a vojenské otčenáše), vánočních písní, litaní, žalmů. Zajímavým příkladem z Horňácka je parodie svatebního obřadu, která byla známá jako „muzikantská večeře“. Srov. Martin Zeman: *Horňácké písně*. Eds. Marta Toncrová – Lucie Uhlíková. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2000, s. 135–148.

Prameny a literatura:

- BARTOŠ, František 1889: *Národní písně moravské, v nově nasbírané*. Brno: Matice moravská.
- BARTOŠ, František 1885: Podluží a Podlužáci. In: BARTOŠ, František: *Lid a národ. Sebrané rozpravy národopisné a literární. Svazek druhý*. Velké Meziříčí: J. F. Šašek, s. 7–99 (pohřeb s. 52–55).
- BĚŇA, Matouš: Slavnostní pokrmy a obřady moravských Hornáků. *Český lid*, 1, 1892, s. 597–599.
- BURLASOVÁ, Soňa 2009: Slovenské pohrebné nariadenia. In: URBANCOVÁ, Hana (ed.): *Lament v hudbe*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV v spolupráci s AEPRESS, s. 7–32.
- ERBEN, Karel Jaromír 1864: *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: Jaroslav Pospíšil.
- FROLEC, Václav 1984: *Prostá krása*. Praha: Vyšehrad.
- GENNEP van, Arnold 1997: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- GREGOR, Alois 1955: *Slovník k Zpěvům moravských Kopaničářů*. Zvláštní otisk Vlastivědného věstníku moravského, 10 (15-21, 33-63).
- HERBEN, Jan 1882: Naříkání nad zemřelým na Moravě. *Světlozor*, 17. února 1882, s. 96.
- HOFER, Josef 1941: Z kopaničářských obyčejů. *Lidová tvorba*, 2, č. 1–2, s. 7.
- HOLÝ, Dušan 1959: Zbytky pohřebního naříkání na Hornácku. *Český lid*, 46, č. 2, s. 60–68.
- [HOLÝ, Dušan] 1966: Úvod. In: FROLEC, Václav – HOLÝ, Dušan – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, s. 15–16.
- HOLÝ, Dušan 2007: Pláče nad zemřelými. In: BROUČEK, Stanislav – JEŘÁBEK, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 3. svazek*. Praha: Mladá fronta, s. 733.
- [HOLÝ, Dušan] – TONCROVÁ, Marta – FUKAČ, Jiří 1997: Pláč. In: FUKAČ, Jiří – VYSLOUŽIL, Jiří (eds.): *Slovník české hudební kultury*. Praha: Editio Supraphon, s. 696–697.
- INDRA, Bohuslav 1946: *Hřbitove, zahrado zelená. Moravské lidové nenie*. Velké Meziříčí: Alois Šašek.
- JIREČEK, Josef 1863: Úvaha. *Časopis Musea království Českého*, 37, č. 3, s. 319–320.
- KRÁL, Pavel 2004: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra 2004: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- NĚMCOVÁ, Božena 1930: *Studie národopisné*. Praha: F. Borový.
- NIEDERLE, Lubor – CHOTEK, Karel 1922: Zvyky a obyčeje. In: NIEDERLE, Lubor (ed.): *Moravské Slovensko. Svazek II*. Praha: Národopisné museum československé, s. 665–799.
- KRIST, Jan 1974: *Společnost a rodina v Miloticích u Kyjova*. Rkp. diplomová práce FF UJEP Brno.

- MACHO, Thomas 2003: Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě. In: ASSMANN, Jan: *Smrt jako fenomén kulturní teorie. Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*. Praha: Vyšehrad, s. 71–91.
- SOUČEK, Jan 1969: *Představy spojené se smrtí člověka, se zemřelými a pohřební obřad na moravských Kopicích*. Rkp. diplomová práce UJEP Brno.
- STEVANOVIČ, Lada 2009: *Laughing at the Funeral: Gender and Anthropology in the Greek Funerary Rites*. Beograd: Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute of Ethnography.
- ŠEBESTOVÁ, Augusta 1947: *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky*. Praha: F. Borový (poprvé vyšlo v Olomouci roku 1900).
- ŠELCOVÁ, Michaela 1985: Plačky na Slovensku. *Musicologica slovacica*, 10, s. 136–161.
- URBANCOVÁ, Hana: Vokální štýl a intonačné modely pohrebných plačov. In: URBANCOVÁ, Hana (ed.): *Lament v hudbe*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV v spolupráci s AEPRESS, s. 33–62.
- ŽÍBRT, Čeněk 1883: Naříkání nad zemřelým. *Světlozor*, 17, č. 8, s. 91.
- ŽÍBRT, Čeněk 1995: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Indiculus superstitionum et pagianarum*. Praha: Academia.

Funeral Laments: The Rite of Passage and the Catharsis of Human Sorrow (as recorded in Moravia)

Rituals which relate to the last matters of man are very special. Through various cultures there are similar principles, as has been proved by many ethnologists and anthropologists. One of them was French ethnographer Arnold van Gennep, who published *The Rites of Passage* in 1909. The work introduces his vision of the rites of passage which accompanied people through different stages of life as well as through different social stages. The rites of passage include also funeral laments. In spite of the fact that this is an archaic folklore genre, funeral laments were only first recorded in Moravia in the 1880s. By World War I they had vanished from its home environment; nevertheless, there were individual items recorded as far back as the 1950s. As is evident from rare written records of funeral laments, and especially from their texts, the laments united spiritual, social, and psychological functions. In effect, they should help survivors to cope with the loss of a close person, to revive the image of the deceased within the community, and to provide for the further needs of the deceased.